

**НАРОДНОТО СТОПАНСТВО ПРЕЗ ЕПОХАТА НА  
СОЦИАЛИЗМА (1949-1989 Г.)  
(опит за анализ и преценка)**

**доц. д-р Рашко Иванов**



На 16 ноември 2007 г. се навършиха 10 години от кончината на доц. д-р Рашко Върбанов Иванов (1 .IX. 1936 – 16.11. 1997).

Целият професионален път на доц. Рашко Иванов беше посветен на историята. Годините на работа в Историческия музей допринесоха за утвърждаването и развитието на тази културна институция в гр. Свищов.

Като преподавател той с голяма любов учеше студентите да разбират миналото и да търсят в него безценен опит, който да използват в днешното преходно време.

Научните му изследвания обхващаха широк диапазон от теми: от новата и най-новата политическа история на България до проблемите на

дарителството.

В качеството си на ръководител катедра “История, философия, социология” доц. Рашко Иванов създаваше творческа атмосфера и колегиалност в отношенията. Без да жали сили помагаше на всички млади преподаватели.

Ние, неговите колеги и приятели, сме съхранили най-светли спомени за изключителната му сърдечност, доброта, човечност и отзивчивост към проблемите на другите.

С този материал редакционната колегия на списание “Диалог” се прекланя пред светлата му памет.

През 80-те години световният комунизъм навлиза в дълбока обща криза. Социалистическото строителство се изправя пред неразрешими проблеми. За разлика от капитализма, който издържа на сътресенията, намира ресурси да задълбочи научно-техническата революция, да използва икономическия растеж за приглушаване на народното недоволство и да осигури нормално социално съществуване на гражданите си и който успешно се приспособява

към новите условия, социализмът снижава мащабите на икономическия растеж, допуска спад на производителността на труда и поява на силни негативни процеси. Командно-административната система, безадресната обществена собственост, идеологическият монопол, липсата на личен интерес, господството на групово-партийния такъв и главно тоталитаризмът в устройството на обществото довеждат до тъжния залез на един идеал, в който някога бяха повярвали не хиляди, а милиони човешки същества.

Четири десетилетия България “уверено” върви по пътя на “реалния социализъм”. След многото “исторически” партийни конгреси и пленуми на ЦК на БКП и гръмките обещания за “светло комунистическо бъдеще”, след близо 50 загубени за естествено икономическо развитие години (1944-1994), социално бедните и политически стъписаните български граждани, давали в продължение на живота на няколко поколения добросъвестно и доброволно труда си за облагодетелстване не на България, а на нейните нови господари, имат основание да им се отговори на въпроса: след като обществото отново се връща към капитализма, след като обикновените хора изпитват на гърба си прелестите на новото “първоначално натрупване на капитали”, защо бяха необходими хилядите жертви на измамените от “най-светлите идеали на човечеството”, защо беше това национално самоизстребване в борбата против “фашизма и капитализма” цели 25 години; защо беше обезглавена и унижена българската интелигенция след победата на Девети септември 1944 г.; защо се извършиха кървавите репресии срещу българското национално съзнание, инсценираните процеси, изселванията, концентрационните лагери, новите хиляди жертви; в името на какво бяха безсънните нощи на социалистическите съревнования; как и защо народът се отроди от корена си, скъса с традициите, с приемствеността, с морала, с най-отличаващото го качество – трудолюбието, благодарение на което

през вековете на падение и горест винаги е оцелявал? Този народ иска да знае как ставаше, как отново става и как ще става преразпределянето на собствеността – основното последствие на всяка социална революция. Не трябва да се заблуждаваме, че след 1989 г. не се извършва тъкмо такъв социално-икономически преврат.

Социално-икономическата история на България през епохата на социализма трудно може да се пресъздаде. За един напълно обективен анализ от позициите на историзма е необходимо време и отдалечаване от настоящето. В следващите страници, посветени на икономическото развитие на страната през тази епоха, правим скромнен опит за лаконичен анализ на огромен фактически материал. В усилията ни за обективно интерпретиране на явленията и фактите от стопанската действителност се игнорираме от многобройните научни апологии на тази действителност, от тяхната идеологическа обремененост и класово-партийна схематичност.<sup>1</sup> В хода на изложението ще се ръководим не от духа на абстрактния nihilизъм, а от стремежа за справедливост и точност при описанието и оценката на икономическите реалии. Защото, въпреки самосрива на тоталитарната социалистическа система, българският народ години наред е влагал усилия и труд в процеса на материалното

---

<sup>1</sup> Историческата книжнина по проблемите на социализма в България е повече от необходимото количество. За интересувачите се нека посочим някои от по-значимите разработки като **Златев, Зл., Б. Матеев и Вл. Мигев.** България през епохата на социализма. С., 1981; Икономиката на България през предходния период от капитализма към социализма. Т.2. С., 1972; Социалистическата революция в България. С., 1965; Социално-икономическата политика на българската държава (681-1981). Варна, 1981; Стопанска история на България, 681-1981; Развитие на индустрията в България. 1834-1947-1989. С., 1990; Развитие на земеделието по българските земи. С., 1981, и др. В настоящето изложение нарочно се абстрахираме от обилната научна продукция. Явленията и процесите от този най-нов период от историята на България се нуждаят от ново виждане, преосмисляне и преценка на изминатия исторически път. Фактическият материал, с който оперираме, извличаме от странична помощна литература – разни сборници, справочници, енциклопедии, помагала и др. Поради това смятаме за излишно да се позоваваме на източниците, откъдето черпим сведенията. Ако все пак трябва да назовем някои от тях поименно, то това са част от статистическите годишници на Народна Република България, изданията на Комитета по единна система за социална информация “СССР и изграждането на социализма в България”, С., 1977, и “Социално-икономическото развитие на Народна Република България. 1944-1984. Цифри и факти”. С., 1984; доклади от конгресите на БКП. Интерпретацията, която правим на икономическата действителност, е плод на собствен похват, на стремеж за честно и обективно препрочитане страниците на едно вече стопанско минало, поучително във всяко отношение.

производство. Ние сме длъжни да имаме предвид сътвореното в различните сектори на стопанството, да извличаме поуки от постиженията и недостатъците в труда на българската нация. Опитът от миналото сочи, че както днес, така и в бъдеще социалните и политическите процеси у нас ще зависят пряко и ще се формират в зависимост от състоянието на народното стопанство. Свободната икономика, стопанското самочувствие на нацията създава регулируем социален и цивилизовано протичащ политически живот. Днес е очевиден крахът на централизираната планова икономика. Всеобщо е желанието за изграждане на пазарно стопанство. Миналият опит от двете икономически системи има на какво да ни научи. Стига да вземем предвид извървения стопански път, да се вглеждаме внимателно във вълшебното огледало на стопанския живот.

## **1. Проблеми и насоки на икономическото развитие на България**

Икономиката на България през епохата на социализма е поставена на нови начала. Пазарният механизъм, либерализмът и протекционизмът от времето на капитализма са погазени. Всичко е подчинено на централизма и плановостта в национален мащаб. Държавата се превръща в единствен стопански субект. В условията на тоталитарната обществена система народното стопанство става ръководено (дирижирано) стопанство. То се регулира и контролира от партията – държава и от послушните ѝ административно-стопански звена.

През втория етап на прехода от капитализъм към социализъм “историческо” значение за развитието на икономиката има V конгрес на БКП от декември 1948 г., който начерта генералната линия на партията за построяване основите на социализма в

България, изразяваща се в индустриализация и електрификация на страната, коопериране и механизирание на селското стопанство, развитие и на другите отрасли като транспорт, съобщения, кредит, парично обръщение и търговия, а в духовната сфера – осъществяване на социалистическа културна революция. **Осъществяването на индустриализацията в кратък срок се прокламира като основна цел в икономическата политика на партията през този период.** Смята се, че по този начин ще се изгради материално-техническата база на социализма и ще може да се въздейства и върху останалите клонове на стопанството. **Ето защо се акцентува върху бързото развитие на тежката промишленост, в областта на която централно място заеха електропроизводството, добивната промишленост, металургията, машиностроенето и химическата индустрия. В областта на селското стопанство задачата, която се поставя, това е неговата колективизация (коопериране) и превръщането му от дребно, еднолично и разпокъсано в едро, механизирано земеделие.** Това произлиза от максимата, че “не може дълго да се гради народнодемократичната власт и социалистическият строй върху две основи – върху основата на едрата и обединена социалистическа индустрия и върху основата на разпокъсаното назаднало селско стопанство”.

По-нататък в неспирното социално-икономическо развитие на България по пътя на социализма основополагащо значение имат Априлският пленум на ЦК на БКП от 1956 г. и VII конгрес на БКП от 1958 г. Пленумът от април “коригира” отрицателните тенденции в развитието на икономиката вследствие социалните уклони на VI конгрес от 1954 г. и снижените във връзка с това темпове в развитието на тежката индустрия, довели до забавяне размаха на социалистическото строителство. Седмият конгрес отчита пълната победа на социалистическите производствени отношения. В името

на по-нататъшното социалистическо строителство се предвижда ускоряване на индустриализацията при преобладаващо развитие на тежката промишленост и подем в селското стопанство по пътя на интензификацията.

Осмият партийен конгрес от 1962 г. утвърждава генерална програма за дългосрочно икономическо развитие на страната (1961-1980 г.) с цел навлизане в лоното на комунизма. Фактически директивите на конгреса целят невъзможен икономически скок. И когато се разбира химеричността на постановките, марксистката теория изобретява нов етап в социалистическата фаза на единната комунистическа общественно-икономическа формация – етапа на развитото социалистическо общество. Това става на X конгрес на БКП през 1971 г., на който е приета програмата на БКП за изграждане на такъв тип общество като най-висок етап в изграждането на социализма. Този конгрес, подобно на V и VII, също е с особено “историческо” значение. От него започва забележителният икономически упадък на социализма като тоталитарна обществена система. За другите партийни конгреси не си струва да се споменава, както и за поставените от тях цели и задачи. Лозунгите винаги биват крилати, а делата и резултатите от тях скромни и незадоволителни. **С пропаганда не се прави производство, не се стимулира икономически растеж.** Икономическият механизъм и материалната заинтересованост са лостове за стопански просперитет.

Социално-икономическото развитие на българската държава се осъществява по петилетки въз основа на стриктно определени директиви от регулярните партийни конгреси. За 4 десетилетия (1949-1989 г.) българският парламент безропотно утвърждава директивите в закони, които народът следва да превърща в практическа реалност. До срива на социализма като обществена

система трудещите се у нас работят за изпълнение на целите и задачите на следните

#### **Народностопански планове**

- I петилетка 1949 – 1953 (изпълнена до 1952 г. включително)
- II петилетка 1953 – 1957
- III петилетка 1958 – 1962 (изпълнена до 1960 г. включително)
- IV петилетка 1961 – 1965
- V петилетка 1966 – 1970
- VI петилетка 1971 – 1975
- VII петилетка 1976 – 1980
- VIII петилетка 1981 – 1985
- IX петилетка 1986 – 1990 (незавършена поради краха на социализма)

В резултат от изпълнението на I и II-я петгодишен план България се превръща в промишлено-аграрна страна с развита индустрия и механизирано селско стопанство. Съотношението между промишленост и земеделие се изменя на 68:32 през 1957 г. Следствие на **ускореното икономическо развитие III-ят петгодишен план е изпълнен до 1960 г. Социалистическото преустройство на икономиката е завършено. Обществената собственост върху средствата за производство и социалистическите производствени отношения стават господстващи във всички сфери на икономиката.**

Икономиката трудно се поддава на насилване. В нея процесите протичат последователно и благодарение на създадени предпоставки. В един органичен процес, какъвто тя е безусловно, няма място за волунтаризъм, за насилие и неоправдани експерименти. Еволюцията е майка на прогреса, на напредъка. Субективизмът, принудата не водят до ефикасност и съзидание. За съжаление партията и нейните водачи, осигурили си олигархично-тоталитарно господство, смятат че са в състояние да бъдат против природата на нещата, да моделират икономическата теория и практика по капризите и възжеланията на комунистическите си миражи. Тъкмо поради това заплануваният “китайски” икономически скок от 1962 г. увисва във въздуха и прилагането на

комунистическия принцип за разпределение на богатата не според труда, а според потребностите се отлага за необозримо бъдеще.

Като управляващ фактор БКП постоянно чертае пътища за усъвършенстване ръководството на народното стопанство. През 1964 г. започва да се въвежда нова система на управление на икономиката. Изграждат се крупни икономически единици – държавните стопански обединения. Четвъртата и петата петилетки (1961 – 1970 г.) са време на по-нататъшното ускорено развитие на икономиката чрез **интензификация и модернизация на всички отрасли, повишаване производителността на труда и ефективността на икономиката** в името на социални цели. Отраслите на народното стопанство се развиват на базата на електрификацията на производствените процеси, внедряването на комплексната механизация, обновяването на техниката, разширяване на автоматизацията и химизацията. През 1970 г. националният доход надхвърля равнището си от 1965 г. с 52 %. За капитални вложения се използват 15 283,6 млн. лв. Пропорцията между промишленост и селско стопанство се изменя на 83:17 в полза на промишлеността (1975 г.).

Шестата петилетка (1971 – 1975 г.) свързва развитието на народностопанските отрасли с необходимостта от широко **внедряване на постиженията на научно-технически прогрес, по-нататъшната ускорена индустриализация, последователното внедряване на нови промишлени технологии**, за да се повиши обществената производителност на труда и да се осигури бърз икономически растеж. Освен това акцентува се и върху необходимостта от засилването на социалистическата икономическа интеграция. Всичко това се мотивира с необходимостта от комплексното и по-пълното задоволяване на нарастващите потребности на народа. В резултат на развитието на икономиката през този период националният доход се увеличава с 46%. В



народното стопанство са инвестирани 21 736,3 млн. лв. за капитални вложения.

Годините на VII-та петилетка (1976 – 1980 г.) са период, през който се лансира девизът за **качество и ефективност на икономиката**. С това косвено се признава един от големите недостатъци на социалистическото производство. Повишаването на ефективността на всички отрасли се определя като стратегическа цел. Очертават се тенденции на постепенно сближаване на тежката и леката промишленост и концентрация на производствените предприятия в национален мащаб. Прирастът на националния доход възлиза на 24 млрд. лв. Изразходват се 31 млрд. лв. за капитални вложения. Осмата петилетка (1981-1985 г.) е свързана с провъзгласения от БКП курс на **повсеместна интензификация, автоматизация и химизация на икономиката** в името на комплексното задоволяване потребностите на гражданите. Деветата незавършена петилетка (1986-1990 г.) свързва съдбата на социализма в България с необходимостта от **осъществяване на научно-техническата революция и разгръщане предимствата на социалистическия обществен строй, на социалистическата демокрация**.

Според официалната статистика на Република България в периода на социалистическото строителство нашата икономика се развива с високи и устойчиви темпове. Това в началото наистина е така. Разбира се, някои сведения могат да предизвикват възражения. Твърде силна е констатацията, че нашата държава е на едно от първите места в света по средногодишни темпове на прираста на обществения продукт и националния доход, реализирани успоредно с непрекъснато разширяване мащабите на производството. Години наред се смята, че се подобрява структурата, организацията и управлението на възпроизводствения процес. Това не е точно така. Уедряването на производството, неговото постоянно задълбочаване,

гигантоманията и крупните инвестиции поглъщат прекомерни средства.

Колкото и да всяват съмнение, статистическите данни са илюстрация за изминатия път от българския народ на стопанското поприще. А те са впечатляващи. С тях няма как да си обясним безславния край на света на социализма, изпълнен само с крупни победи и големи завоевания. Сами по себе си цифрите сочат, че общественият продукт през 1979 г. е над 17 пъти по-голям отколкото през 1939 г., а националният доход – 2,4 пъти. За периода 1948-1978 г. общественият продукт нараства средногодишно с 9,15%, националният доход – с 8,2%. Не може да има съмнение в истинността на голяма част от сведенията. Въпросът опира до ефективността на общественото производство и до начините на реализацията на продукцията му, до разпределяне на богатата и до това как се е осъществявал търговският ни оборот с другите страни. С други думи, какво сме спечелили и натрупали в резултат от социалистическото развитие на народното стопанство. Иначе са безспорни данните за капиталовложенията в изграждането на материално-техническата база на народностопанските отрасли, за техническата им реконструкция и модернизация.

Действително в структурата на народното стопанство са осъществени коренни промени. От изостанала аграрна държава България става страна с развита промишленост и концентрирано неефективно селско стопанство. Не можем да не повярваме на статистиката, че през 1979 г. промишлеността създава 68% от обществения продукт и 60% от националният доход (през 1939 г. съответно 19% и 15%) и обхваща близо 35% от заетите в народното стопанство лица. В следващия параграф изложението ще бъде посветено конкретно на развитието на народностопанските отрасли. Въз основа на споделеното досега остава необяснимо защо и как

икономическата система на социализма не издържа проверката на историята.

Предчувствайки залеза на неосъществените си идеали, комунистическата пропаганда правеше отчаяни опити за решителен прелом в многогодишните безрезултатни усилия за преустройство и усъвършенстване на тоталитарната обществена система, в това число и на икономическата и конструкция. Пряко желанията на ръководители и стриктни последователи на марксистко-ленинската идеология, икономическата система на социализма закъсва в началото на 80-те години. Явно тя е забуксувала от по-рано. А това значи, че в теоретичните и постулати са заложили погрешни принципи и начала. Практиката недвусмислено доказва това.

За съжаление БКП, държавата, нацията, световният социализъм се изправят пред нови реалности. Старите фактори за растеж изчерпват възможностите си. Историята предоставя кратък срок за цялостно преустройство и за ускорено развитие по нови пътища. Вместо напредък се получава изоставане и криза. Световният социализъм фалира.

Социалистическото строителство в България се осъществява с активното съдействие на СССР. БКП провежда политика на сближаване и взаимно свързване на българската икономика със съветската. Със закъсването на съветската икономика закъсва и българската. Постановките и решенията на Февруарския пленум на ЦК на БКП от 1985 г., на Ноемврийския и Юлския от 1987 и 1988 г. са безуспешен опит за преустройство, а не за подмяна на системата. Вече е твърде късно. На думи се пледира за качествено преустройство, за тръгване по нови пътища, става дума за нов модел на социализма, за качествено нов растеж, за отказ от командно-административната система. Признават се грешки и злоупотребления. Разработена е добре обоснована програма за всичко това. Сложен е сполучлив старт. Но няма кой да осъществи

записаното. Дългогодишният консерватизъм не позволява да се преодолее желанието само за мимикрия. Няма как да се отсече клонът, на който се крепи жадната за облаги върхушка. Десети ноември 1989 г. обръща всичко наопаки. Сега се връщаме отново назад – там, откъдето се започва някога големият икономически и социален експеримент.

В завършек на този параграф сме длъжни да споделим, че **социалистическото строителство в България се оказа пред неразрешими проблеми. Първо, то обезлюди селото, ликвидира селяните като социална съставка на нацията, съсипа земеделието. Второ, то унищожи природно-географската среда. Трето, индустриализацията става чрез предимствено развитие на тежката промишленост в ущърб на леката индустрия. А това се отразява върху жизненото равнище на народа. Погазването на частната собственост отчужди хората от труда. Личният интерес престана да бъде фактор на социалния прогрес. Една многосекторна икономика е много по-ефикасна, издръжлива. Централизираната планова икономика се оказа неспособна да се справи със собственото си предназначение. Заместващата я сега с много трудности пазарна стопанска система тепърва ѝ предстои да се доказва, утвърждава и развива. Всичко изложено донякъде само обяснява, но не оправдава и не дава да се разбере защо за 45 години от примамлива, привлекателна и справедлива в социално отношение като теоретична система, социализмът като практика доведе до социален катаклизъм и нечуван политически стрес. За това са необходими политически, социологически и философски обосновки, които нямат място в курса по стопанска история. Те са обект на философията, политологията, социологията и гражданската история.**

## **2. Състояние и развитие на народностопанските отрасли**

## 2.1. Промисленост

През епохата на социалистическото строителство в България промишлеността се развива с ускорени темпове. С директивите на партийните конгреси се създават условия за индустриализация на страната. Инвестиционната политика на държавата се насочва към структуроопределящите отрасли – електропроизводство, добивна промишленост, химическа промишленост, металургия, машиностроене.

**Да споменем още в началото, че източниците на средства за непознатото до тогава по мащабите си промишлено строителство са твърде оскъдни. Те се намират главно от селяните и от селското стопанство, които плащат скъпа цена за осъществяването на партийната политика за изграждането на социализма в България.**

За времето от 1949 – 1957 г. са построени, реконструирани и въведени в действие повече от 700 промишлени предприятия. Сред тях са Химическият комбинат в Димитровград, силнотокният завод “В.Коларов” (завод за електрически машини) и слаботокният завод “Кл.Ворошилов” в София, целулозният завод “Ст.Кираджиев” в Стамболийски, памукопредачните фабрики “Ернст Телман” в София и “Балкан” в Габрово, текстилните комбинати “Марица” в Пловдив, “Г. Генов” в Габрово, “Г.Димитров” в Сливен, “А.Кънчев” в Трявна, “Н.Иванов” в София, “Д.Благоев” в Казанлък. Възникват нови промишлени райони и центрове на тежката промишленост като Димитровград, Рудозем, Мадан, Кърджали. Изградени са язовирите “В.Коларов”, “Росица” (“Ал.Стамболийски”), “Тополница”, “Г.Димитров”. Влизат в експлоатация първият български металургичен завод “Ленин” в Перник, содовият завод “К.Маркс” в Девня, Заводът за суперфосфатни торове в Димитровград; започва изграждането на оловно-цинковият завод “Г.Димитров” в Кърджали.

Завършено е строителството на моста над Дунав при Русе. Плод на ускорената индустриализация са още заводите за трамваи и асансьори в София, за антибиотици в Разград и др.

През годините на III-та и IV-та петилетка (1958-1965 г.) са построени подземната ВЕЦ “Батак”, Циментовият завод в Девня, медодобивният комбинат “Г.Дамянов” край Пирдоп, корабостроителният и кораборемонтен завод “Ив. Димитров” в Русе. Започва изграждането на “Кремиковци”, открит е Заводът за акумулатори в Пазарджик. Курсът на индустриализация се развива с високи темпове. Влизат в експлоатация комбинатът за цветни метали “Д. Благоев” и Заводът за асинхронни електродвигатели в Пловдив, Нефтохимическият комбинат в Бургас, Заводът за полупроводникови прибори в Ботевград. Открит е промишленият комплекс “Марица – Изток”. За сведение да изброим още заводите за електронни прибори и за електромедицински апарати в София, за микробиологични препарати в Пещера, за токоизправители в Перник, за телевизори и радиоапарати във В.Търново, за стоманобетонни тръби в Русе, за резервни части в Ботевград, за телефонна и телеграфна техника в София, за надстройки в Преслав, за измерителни инструменти и уреди в Ботевград, за апарати за високо напрежение в Добрич, за алуминиеви дограми в Брезник, за металорежещи машини в Силистра. Всичко това безспорно, говори за огромно промишлено строителство, свързано с много големи капиталовложения.

След 1956 г. съотношението между производството на средства за производство и това на предмети за потребление се изменя, за да достигне 59,5:40,5 през 1976 г. В сравнение с 1960 през 1976 г. продукцията на отраслите, които произвеждат средства за производство, се увеличава 5,94 пъти, производство на предмети за потребление – 3,78 пъти; обемът на общата промишлена продукция нараства 4,8 пъти, продукцията на добивната

промишленост – 1,66 пъти, а на преработвателната – 5,07 пъти. Повече от милион трудещи се намират препитание в промишлеността.

Интензивното развитие на промишлеността продължава и през десетилетието 1966 – 1975 г. Петата и шестата петилетка са също време на огромно индустриално строителство. За капитални вложения се използват 15 283,6 млн.лв. Влизат в действие част от мощностите на “Кремиковци”, газопроводът СССР-НРБ, открити са и са разширени крупни обекти на химическата промишленост – Химическите заводи край Видин, “Свилоса” при Свищов, комбинатът за полиестерни влакна “Д. Димов” в Ямбол, Химическият комбинат във Враца. След X-тия конгрес (1971 г.) в народното стопанство са инвестирани 21 736,3 млн. лв. за капитални вложения. Въвеждат се в действие АЕЦ “Козлодуй”, нови мощности в “Кремиковци” и в “Нефтохим” – Бургас. Открива се плевенският нефтохимически комбинат, машиностроителният завод “А.Иванов” в Пловдив, Химикофармацевтичният завод в Дупница. Списъкът може да продължи още със заводите за строителни конструкции в Бургас и Девня, за пищеци машини в Пловдив, за ремаркета в Елена, за полуремаркета и контейнери в Добрич, за голямогабаритни режещи машини в Перник, за металокерамични изделия в Своге, за пластмаси и синтетичен каучук в Бургас, за фосфорни торове, за хлор и поливинилхлорид в Девня, за печатни платки в Русе, за металорежещи машини в Сливен, за безалкохолни напитки в Бургас, Пловдив и София, за подова керамика в Монтана, за ветеринарни препарати и метален амбалаж в Радомир, за ковашко-пресови машини в Белене, за сложни торове и за калцирана сода в Девня, за метални конструкции в София и т.н.

В резултат на мащабното строителство нараства материално-техническата база на индустрията. През 1976 г. основните производствени фондове на промишлеността са 6,02 пъти повече

отколкото през 1960 г.; в предприятията за производство на средства за производство – 6,22 пъти, а в тези, които произвеждат предмети за потребление – 5,33 пъти.

Подобавашо внимание се отделя и на текстилното производство. В областта на памучно-текстилната промишленост през 1976 г. работят общо 38 предприятия – 21 фабрики, 10 завода и 7 комбината. Във вълнено-текстилната те са 17 със 1940 тъкачни стана и със 169 140 камгарни и 35 750 щрайхгарни вретена.

Електродобивът също се развива по възходяща линия. През 1977 г. в България работят 87 ВЕЦ, 144 ТЕЦ и една атомна централа. От водните най-мощна е ВЕЦ “Белмекен”, а от топлоелектрическите – ТЕЦ “Варна”. Поради ограничени водни ресурси след 1960 г. делът на ВЕЦ постоянно намалява. През споменатата 1977 г. са произведени 29,7 млрд. квтч. електроенергия, почти стократно увеличение в сравнение с 1944 г.

Краят на 70-те и началото на 80-те години са време на по-нататъшно интензивно развитие на икономиката, на опити за ускорено внедряване придобивките на техническия прогрес, на модернизация, реконструкция и специализация. През VII-та петилетка са изградени комбинатите за складова техника в Горна Оряховица и за обработка на алуминий в Шумен, Чугунолеярният завод в Ихтиман, консервният завод “Марица” в Пазарджик, Заводът за стоманени тръби в Септември, фериботният комплекс “Варна-Иличовск” и др. Осмата петилетка бележи кулминацията на разгърнатото промишлено строителство. Солидни инвестиции са разходвани в много направления. Тогава влизат в действие заводите за дървопреработвателни машини в Якоруда и Батак, комбинатът за роботика “Боруй” в Ст. Загора, Комбинатът за тежко машиностроене в Радомир и др. Разработени са програмите “Автоматизация”, “Електронизация”, “Ефектно използване на материалните ресурси” и др.



През този период от време важно значение за цялата икономика имат крупните структурни промени в промишлеността. В обема на промишленото производство нараства дялът на структуроопределящите отрасли – енергетика, черна металургия, машиностроене, металообработване, химическа промишленост. Относителният дял на тези отрасли в общата промишлена продукция нараства от 18,4% през 1952 г. на 42,9% през 1979 г. Създават се нови перспективни отрасли като електротехническа промишленост, подемно-транспортно машиностроене, радиоелектроника, производство на съобщителна и организационна техника, корабостроене. Така промишленото производство се освобождава от зависимостта си от земеделието. В структурата на преработващата промишленост намалява дялът на продукцията, която се получава от преработката на селскостопанските суровини.

Това са накратко фактите и действителността във връзка със състоянието и развитието на промишлеността в България през годините на социалистическото строителство. **За да се закъса, за да се изчерпят възможностите за по-нататъшно безпрепятствено развитие в очертаните насоки през IX-та петилетка, предпоставките са създавани години наред. Те са заложили както в идеологията, така и в политиката на главния субективен фактор – БКП и социалистическата държава.** За част от причините за този социално-икономически срив вече стана реч в предшестващия параграф и в съдържанието на глава единадесета. Към тях следва да прибавим още **физическата остарялост на материално-техническата база на промишлеността, бързата амортизация на техниката и машините, материалоемкостта и трудоемкостта на технологическите процеси, разточителността на капиталните вложения, разхищението на средства и материали, гигантоманията – несъобразена с икономическите ни възможности, строителство по поръчка на други страни и**

**СИВ, липсата на затворени производствени цикли в някои предприятия с особено предназначение и голямата зависимост – технологическа, суровинна и пазарна, на почти цялата индустрия от съветската икономика и политика.**

Задачата ни в настоящите редове е не да критикуваме и отричаме, а да посочим какво е сътворено от българския народ, за да можем сами да си отговорим нахалост ли са били трудът, усилията и средствата, вложени десетки години за създаване на материално-техническа база на социалистическата икономика и превръщането на България в индустриална държава. Защото от полученото наследство на пазарната икономика и неолиберализмът им предстои да възродят, да спасят родината ни, а всички ние да спомогнем страната ни отново да тръгне по пътя на стопанския прогрес, да творим и да ползваме придобивките на икономическата цивилизация.

## **2.2. Селско стопанство**

В този жизнено важен икономически отрасъл социалистическите преобразувания нанасят огромни щети. В резултат на десетилетната селскостопанска политика на партията и социалистическата държава днес българското земеделие е в развалини. То не е в състояние да осигури нормално съществуване на нацията. **Основната причина за нерадостната действителност се корени в жестокия експеримент, който бе направен в селското стопанство и в деформацията на кооперативизма, на кооперативните ценности и принципи. Кооперативната идея от явен хуманизъм се превъплъти в нежизнеспособна организация с антисоциални функции.** Първопричината за фалита на социализма се корени в извращенията и деформациите, които се извършват в селското стопанство в хода на кооперирането и кооперативното му развитие.

Кооперативното движение в България е с исторически корени и богати традиции. Кооперацията е средство за защита и взаимопомощ. Тя е обществено-стопанска организация (чрез доброволно обединяване на отделни лица, собственици на средства за производство, капитал и труд) за съвместна дейност при еднакви права и задължения. Първите кредитни и потребителни кооперации са последвани от производителните. По време на самостоятелното управление на БЗНС (1920-1923 г.) се основават трудово-горски кооперации, лозаровинарски, занаятчийски, градинарски, животновъдни и други кооперации. В края на 30-те и началото на 40-те години се създават първите производителни земеделски кооперации за колективно обработване и стопанисване на земята. До 9.IX.1944 г. общо са образувани 66 земеделски кооперативни стопанства. Те се създават като самостоятелни производителни кооперации или като производствени отдели към всестранните кооперации като се спазват принципите на доброволност, коопериране на земята при запазване на частната собственост върху нея и кооперативна собственост върху другите средства за производство, заплащане на рента за внесената земя и др.

След 9.IX.1944 г. БКП открива в лицето на ТКЗС най-подходящата форма за производствено коопериране и преустройство на селското стопанство на социалистическа основа. Илюзия са твърденията, че партията творчески прилага идеите на Лениновия кооперативен план и съветското колхозно строителство. Действително за мимикрия в постановките и решенията на V-тия конгрес от 1948 г. могат да се открият теоретически разработки, издържани в духа на истинския кооперативизъм. За разлика от сталинския социалистически селски модел социалистическите производствени отношения в българското село следва да се утвърждават и развиват при запазване на частната собственост върху земята, която следва да се реализира чрез рентата в ТКЗС. Но това е

проформа, юридически, **а практически се осъществява същинска експроприация на частната собственост (земя, инвентар, добитък)**. Освен това официално провъзгласените принципи на постепенност, доброволност и материална заинтересованост отговарят на кооперативизма, но практически те почти не са съблюдавани. Точно в това се заключава трагедията на българското село и на селското население.

Петият конгрес на БКП в края на 1948 г. определя кооперирането на селското стопанство като генерална линия на партията и ОФ в областта на земеделието. В приетия от конгреса петгодишен народностопански план (1949-1953 г.) се предвижда до края на петилетката да се кооперират 60% от селските стопани. Поставя се задачата да се ускори кооперирането на селското стопанство. Приема се подекарната система за облагане със задължителни държавни доставки. С постановление на ЦК на БКП от 4 април 1949 г. се препоръчва на партийните организации да засилят агитационно-организаторската работа сред селячеството със задача за привличане на средните селяни в ТКЗС.

Кооперирането на селското стопанство изобщо през преходния период продължава около 16 години. За преломна година се смята 1950, когато повечето от половината селяни и земя са обхванати в системата на ТКЗС. Най-напред кооперирането се извършва в полските райони, а след Априлския пленум през 1956 г. то обхваща полупланинските и планинските райони.

**Характерна черта на кооперативното движение в България е, че то се налага драстично, с произвол и грубо икономическо насилие.** В много от селата се създават ТКЗС без кадри, с неграмотни ръководители. В. Червенков е автор на тезата, че селяните трябва да платят своята дан за изграждането на социализма.<sup>2</sup> Държавните доставки се събират върху всички изделия

---

<sup>2</sup> Боев, Б. Дейността на БКП за укрепване и развитие на съюза на работническата класа и селяните в условията на строителството на социализма. С., 1964, с. 226.

и то на ниски цени. Взема се от всичко безразборно много. Иска се мляко от всяка фуражна крава. Данъчното бреме е непосилно. Сnižаването на изкупните цени на земеделските изделия е не само против частните стопани, за да се принудят да влязат в ТКЗС, но и против самите кооперативи. В същото време се повишават цените на индустриалните стоки. Изкуствено се възстановява действителността от времето на икономическите кризи при капитализма в лицето на прословутите ножици на цените.

Икономическото насилие и извъникономическата принуда са неманифестиран партиен курс. Съветът на В. Червенков е: “Дете ще разплачете в корема на кулашка майка, но зърното ще съберете”. Ние го направихме – споделя околийска партийна функционерка, - но разплакахме и тези, които бяха с ниви под 100 декара.”<sup>3</sup> Всяко неподчинение да се изпълняват нарежданията отгоре се таксува като разколебаване в партийната линия и като влияние от страна на т.н. кулашки елементи. Като се има предвид споделеното, не са случайни недоволствата и вълненията в редица села – напр. в Кулско и с. Ябланица, Луковитско, в началото на 1951 г. **Ниският трудовен, непосилните данъци и жестоката нарядна система карат партията и държавните органи от време на време да предприемат козметични мерки за укрепване и развитие на ТКЗС, за преодоляване на грешките и слабостите в кооперативното движение. В това отношение много се разчита на приетия през април 1950 г. Примерен устав на ТКЗС – основен закон за кооперативните стопанства и за органите, които имат връзка с тях. Въпреки това кооперирането на селското стопанство се забавя от допуснатите грешки, от произвола и принудата. Материалната**

---

<sup>3</sup> Боев, Б. Цит.съч., с. 202 (Глава II, §§ 2 и 3, с.с. 163-243, изобилства с много любопитни данни и курioзи в това отношение. Разбира се, всички те са приписани на култа към личността на В.Червенков и свързаните с него вредни последици. За интересуващите се от истината за кооперирането твърде полезен ще бъде романът на Ивайло Петров “Хайка за вълци”, който, макар и с художествена интерпретация на събитията, е много по-реален и точен от доста “научни” трудове, посветени на този проблем).

**заинтересованост и кооперативната демокрация са погребани.** Поставя се началото на нестихваща миграция към града, чиито размери в последствие се оказват важна предпоставка за селскостопанската криза.

Априлският пленум на ЦК на БКП от 1956 г. взема палиативни мерки за ликвидиране на нарушенията. Повторно се актуализира постановление 138 на Министерския съвет от 1951 г. относно системата на организация и заплащането на труда в ТКЗС. Разбира се, курсът си остава същия. През 1957 г. завършва кооперирането в равнините, а до есента на 1958 г. този процес приключва в цялата страна. Кооперирани са 93,2% от обработваемата земя и 1 244 хиляди селски домакинства. ТКЗС от 1100 през 1948 г. възлизат на 3 290 през 1958 г. С това се смята, че кооперативният строй в България е одържал пълна победа и са създадени благоприятни условия за същинско социалистическо развитие на селското стопанство.

Кооперирането действително е сложна и трудна задача за прехвалената социалистическа революция.

Успоредно с ТКЗС върху част от иззетата земя по силата на Закона за трудовата поземлена собственост от 1946 г. и върху отводнените държавни земи се създават държавни земеделски стопанства (ДЗС), които са малко на брой (86 през 1948 и 49 през 1957 г.) и стопанисват едва 3,7% от обработваемата земя. Те снабдяват ТКЗС със семенен и посадъчен материал и с по-продуктивни породи животни. Държавата създава и машиннотракторни станции (71 през 1948 и 220 през 1961 г.) за производствено-техническо обслужване на ТКЗС. Към тях са разкрити политотдели за пропаганда и агитация, което е несвойствено за организации от подобен род. По-късно машините са изкупени от ТКЗС.

В края на 1958 и началото на 1959 г. става уедряване на ТКЗС. Създават се 957 обединени ТКЗС и 49 ДЗС със средно около 45 000 дка земя. Извършената промяна в организационно-производствената и управленската структура цели по-добри възможности за специализация и концентрация на земеделското производство. След уедряването на ТКЗС съществувалата до тогава рента (40% от дохода за разпределение, от 1950 г. – 27,6%, а към 1955 г. – 9,5%) се премахва повсеместно. **Така се извършва окончателно обобществяване на земята и утвърждаването на псевдо-кооперативната собственост като социалистическа.** От 1971 г. на основата на ТКЗС, ДЗС, предприятия от хранителната промишленост, търговски организации и др. се изграждат прословутите **Аграрно-промишлени комплекси (АПК)** като нова форма на икономическа организация на земеделието. Започва и процесът на вертикална интеграция със създаване на **Промишлено-аграрни комплекси (ПАК)**. През 1976 г. се създава **Национален аграрно-промишлен комплекс** за провеждане на единна държавна политика в селското стопанство.

**Проведените реорганизации и концентрацията изиграват отрицателна роля в развитието на кооперативното движение в селското стопанство.** Практически ръководните органи на новите звена се отдалечават и откъсват от непосредственото производство. Всичко това довежда до рязко намаляване на относителния дял на лицата, заети в селското стопанство. По места се оформя набъбнал слой от административно-технически персонал, който паразитира върху неизлечимо заболялото земеделие. Вече нищо не ще бъде в състояние да спре започнатият упадък и да предотврати катастрофата от 1989 г. – печалният край на социализма като обществено-икономическа система.

Извършените процеси на концентрация и специализация видимо спомагат за количествени резултати в сравнение с по-

раншни времена. Много по-големи мащаби получават химизацията, напояването, създаването и внедряването на нови сортове растения и нови породи домашни животни, механизацията и автоматизацията. През 1983 г. в селското стопанство работят 15 100 агрономи, 4 849 зоотехници, 4 153 ветеринарни лекари. Цяла система от научноизследователски институти и опитни станции работи по различни проблеми на отраслов принцип и има задължително да полага грижи за възхода на земеделието. За съжаление тази огромна административна бюрокрация не оправдава изцяло предназначението си. Злополучният НАПС и неефикасният принцип на общественно-държавното начало изиграват пагубна роля. Неговите териториални организации в лицето на ОАПС и множеството селскостопански ДСО ерозираха напълно кооперативната идея. На ТКЗС не му остана нищо друго, освен да води жалко съществуване.

Въпреки споделеното за отрицателните черти и недостатъци в организацията и дейността на кооперативите в селското стопанство, обективността налага да се отчете, че години наред селскостопанската продукция нараства само по интензивен път – чрез повишаване на добивите в растениевъдството, продуктивността на животните и производителността на труда. Средните добиви от основните култури се увеличават неколкостранно. През 1976 г. са произведени 3 152 млн. т. Пшеница, 3 031 млн. т. Царевица, 361 655 т. Слънчогледово семе 1 142 605 т. Ориенталски тютюн, 2 327 млн.т. захарно цвекло, 754 418 т. Домати, 1 206 956 т. Грозде. Колкото и да сме настроени скептично, трябва да се доверим на данните. Разбира се, част от тях могат да са и преувеличени.

В растениевъдството структурата на посевните площи по групи култури се изменя. Относителният дял на площта на зърнените култури намалява (от 82,3% през 1939 г. на 64,3% през 1976 г.) за сметка на увеличаване площите на техническите култури



(от 9,2% през 1939 г. на 12,9% през 1976 г.) и със зеленчуци (от 0,6% през 1939 г. на 4,1% през 1976 г.). Увеличава се площта и на фуражните култури (от 6,2% през 1939 г. на 18,7% през 1976 г.) Основните производствени процеси в растениевъдството са механизирани. В края на споменатата 1976 г. работят 143 047 трактори (към 15 к.с.), 23 226 комбайни и много друга разнообразна техника. Извършва се мелиоративно строителство и напояване. По изградена поливна площ (1 147 млн. ха) държавата ни претендира за челно място в света. Значителна е и употребата на минерални торове и химически средства за растителна защита (23 352 т. само за 1976 г.)

За илюстрация нека прибавим и следните схеми:

**Индекс на общата продукция на селското стопанство**

1939 г. – 100  
1956 г. – 107,9  
1976 г. – 253,7

**Индекс на броя на лицата, заети в селското стопанство**

1939 г. – 100  
1957 г. – 93,3  
1976 г. – 36,4

**Структура на общата селскостопанска продукция (в %)**

	1960 г.	1976 г.
Растениевъдство	67,3	57,5
Животновъдство	32,7	42,5

**Производството на някои селскостопански продукти на човек от населението**

Видове	Мярка	1934 – 1939 г.	1945 – 1948 г.	1971 – 1975 г.
<b>Пшеница</b>	кг	287	185	362
<b>Царевица</b>	кг	142	76	190
<b>Слънчоглед</b>	кг	23	13	51
<b>Ориент. тютюн</b>	кг	5,1	4,9	14,6
<b>Домати</b>	кг	6	10	87
<b>Грозде</b>	кг	73	66	122
<b>Мляко</b>	л	101	82	194
<b>Яйца</b>	бр	112	78	204
<b>Месо</b>	кг	31	27	67

С така споделените факти трудно можем да обясним залеза на кооперативния строй в края на 80-те години. Те говорят за достигната степен в развитието на селското стопанство в България. Да не забравяме, че до средата на 70-те години не са изчерпани напълно всички възможности за това развитие. Пределът обаче е достигнат. Оттам насетне настъпва безметежното време на застоя, последвано от скоротечен спад в земеделието. Затова спомагат и тежките климатични условия през по-късните 1986 1987 г. Разбира се, причините са комплексни. За тях вече нееднократно стана дума както при анализа на проблемите в областта на селското стопанство, така и при излагане на съдържанието изобщо на тази тема. Субективният фактор в лицето на БКП се опитва чрез поредица от преобразувания да преодолее затрудненията. Нищо обаче не помага. Резултатите през 80-те години се оказват плачевни. А в същото време статистиката показва неспирен възход. Така социалистическа България навлиза в царството на мизерията и глада.

В края нека наблегнем на обстоятелството, че селското стопанство е част от народното стопанство, от икономиката на България. В средата на 80-те години българската икономика се изправя пред непреодолими изпитания. Повече няма нужда от преустройството, от ненужна терапия. Има нужда от завой на 180 градуса, от връщане назад и да се започне оттам, откъдето някога започна големият експеримент. Трябва да се вдигне зелен семафор за свободно, самостоятелно развитие на всички форми на собственост и земеползване в селското стопанство – в условията на пазарна икономика, свободна инициатива и свободна конкуренция.

Със закона за земята, приет от Седмото Велико народно събрание през 1991 г., “възкръсна погребаната в ТКЗС частна собственост. Възцарява се нейната вечна сила. Земеразделянето завършва комасацията на раздробените дядови нивички. Още през 1940 г. концентрацията им обхваща 718 хил.дка, но беше прекъсната

през 1945 г. Вместо да бъде уедрена комасация и по естествен пазарен начин, с насилие цялата земя беше насъбрана в ТКЗС. В него стопанинът изчезна. След половин век обаче кооперирането – създаването на стабилна основа на съвременното ефективно земеделие, се обърна против самото ТКЗС. Защото умението и старанието на земеделския труженик бе напъхано в задния джоб на ТКЗС. Така най-бързият път на уедряването заприщи вървежа на земеделието ни.”<sup>4</sup> Като крайна констатация този цитат обяснява най-същественото от състоянието и развитието на селското стопанство през десетилетията на социалистическото му битие. А фактите и явленията, изложени във всичко споделено до тук, са нагледна илюстрация на крайните преценки в тази тъжна констатация.

### **2.3. Транспорт, търговия, финансова система**

Като спомагателни икономически отрасли транспортът, търговията и финансовата система в социалистическото си преустройство и развитие съдържат всички онези положителни и отрицателни черти, които са характерни за промишлеността, строителството и селското стопанство. Това е така, защото тяхното предназначение е да ги обслужват. Разбира се, те имат и конкретни социални функции в обществото.

**Транспортът** се развива в унисон с потребностите на народното стопанство. Започва изграждането на единна транспортна система. В директивите на петилетните планове винаги залягат конкретни цифри и показатели за изпълнение. Постепенно увеличаващите се мащаби на социалистическото строителство налагат все по-високи темпове в развитието му. Увеличават се скоростите на движението, усъвършенства се техническата база и превозната способност на всички видове транспорт. Техническият

---

<sup>4</sup> **Тодоров, М.** Не разстрелвайте Закона на земята. – А н т и, бр. 52, 30 декември 1993, с. 6.

прогрес спомага да се въвежда автоматиката и телемеханиката, да се внедрява съвременна осигурителна техника.

Основен вид транспорт за масово превозване на товари и пътници на средни и дълги разстояния в страната е железопътният транспорт. Най-много грижи и средства се отделят за неговото поддържане и развитие. Редом с него се организира гражданският въздушен транспорт. Морският и речният транспорт постоянно са снабдявани с модерни голямотонажни плавателни съдове. За отбелязване е, че този вид транспорт участва твърде активно във вноса и износа (83,7% от вноса, 49,8% от износа през 1976 г.). Освен това, той носи жизнено важни приходи от превоза на чужди товари. Новоизграденият танкерен флот осигурява напълно превоза на вносен нефт и нефтопродукти. Съответно развитие получава и автомобилният транспорт, който има превес в превоза на пътници и товари на къси разстояния.

От 1954 г. започва използването на контейнери за превоз на стоки в комбинирано съобщение (железопътно и морско-речно), а през 1972-1975 г. се създават главните материално-технически условия за контейнерна транспортна система.

До средата на 70-те години развитието на транспорта в България бележи постоянно количествен и качествен ръст. Неговото техническо и технологическо развитие и поддържане зависят от вноса на техника и съоръжения от напредналите индустриални държави. През 1976 г. общата дължина на железниците у нас е 6 332 клм. От 4 307 клм. Текущ път са електрифицирани 1 425 клм. ж.п. линии. Общата дължина на удвоените ж.п. линии през 1983 г. достига 770 клм. Те са включени в завършен електрифициран пръстен София – Русе – Каспичан – Варна – Бургас – Карнобат – Зимница – Стара Загора – Пловдив – София. Относителният дял на електрическата и дизеловата тяга от общия обем на товарните превози на ж.п. транспорта е 91,4%. Дължината на шосейните

пътища е 31 4040 клм., от които само 6 686 клм. са главни и първокласни. Въздушните линии възлизат на 33 410 клм. През споменатата 1976 г. от всички видове транспорт са превозени 868 млн. т. товари и 713,7 млн. пътници.

За голямата народополезна роля на транспорта от стопанска гледна точка може да се съди от следната таблица за осъществените от него превозни товари и пътници.

	1948 г.	1956 г.	1970 г.	1980 г.	1983 г.
Превозени товари – млн.т.	15 60	37 87	208 443	430 834	460 906
Превозени пътници – млн. (междуселищни превози)					

За обслужване на населението в по-големите населени места е организиран градски транспорт: трамваен, тролейбусен и автобусен, който постоянно се преустройва и модернизира. За осъществяването на единна държавна политика в областта на транспорта през 1973 г. се създава национален транспортен комплекс, който до 1976 г. обхваща 13 държавни стопански организации.

В областта на съобщенията – пощенски, телеграфни и телефонни, усилията са насочени към разширяване и модернизирание на материално-техническата им база. Броят на пощенските станции се увеличава от 3 966 през 1970 г. на 4 036 през 1984 г. В края на 1976 г. в страната има 852 858 телефонни поста. През 1983 г. автоматичните телеграфни централи са 12 120, а телетипните машини – 1 774. Изгражда се мрежа от радиорелейни линии. Телевизионното разпръскване се осъществява от телевизионна предаваща мрежа.

През годините на първата петилетка **вътрешната търговия** става напълно социалистическа и се развива планомерно. Нейни главни субекти са “Нармаг”, “Топливо”, “Хоремаг”, потребителните

кооперации, Главна дирекция на храноснабдяването, “Облекло и обувки”, “Коопиални стоки”, “Строймаш” и др. Всички те снабдяват гражданите със стоки за лично потребление. Търговията на едро включва материално-техническото снабдяване, изкупуването на селскостопанската продукция и търговията със стоки за населението. Търговията на дребно включва търговската мрежа, заведенията за обществено хранене и кооперативната търговия. Съществуват три основни форми на търговска дейност – държавна, кооперативна и кооперативно-пазарна.

Изградена е съответна материално-техническа база на вътрешната търговия – универсални магазини, специализирани и смесени магазини и заведения за обществено хранене. Оформени са търговски центрове с добре обзаведени търговски домове, магазини и др. През 1976 г. търговската мрежа обхваща 36 606 магазини, будки, лавки и др. и 22 438 заведения за обществено хранене. Стокооборотът през същата година възлиза на 8 882,6 млн. лв., а на глава от населението стокооборотът възлиза на 1 014 лв.

**Външната търговия** изцяло е подчинена на държавния монопол. Тя е съсредоточена в ръцете на държавни външнотърговски организации. Индустриализирането на страната налага големи структурни промени в стокооборота. С течение на годините голям относителен дял в износа заема машиностроителната продукция – електрокари, електротелфери и стругове, селскостопански машини, кораби, вагони и др. България изнася още черни метали, цигари и произведения от селското стопанство. Във вноса най-голям е дялът на машините и съоръженията, горивата, минералните суровини, металите и др. През 1976 г. общият стокообмен нараства 16,4 пъти в сравнение с 1965 г., а в сравнение с 1965 г. – 3,8 пъти.

Десетилетия наред външната търговия се развива в условията на прословутата и постоянно задълбочаваща се икономическа

интеграция със страните-членки на СИВ. Връзките с тези страни заемат 75,3% от вноса и 78% от износа през 1976 г. На първо място в стокообмена на държавата е СССР (над 50%). Освен със социалистическите страни търговски връзки се поддържат с много държави от всички континенти. Добре развита е търговията ни със съседните ни страни и с развитите държави в Европа. През 1983 г. България поддържа търговски връзки със 113 страни. Стокообменът на държавата ни достига 23,7 млрд. валутни лева. Нагледна представа за външната търговия може да се създаде от следната таблица за външно търговския стокообмен на България, осъществен в млн. валутни лева.

	1956 г.	1960 г.	1965 г.	1970 г.	1976 г.
<b>Стокообмен</b>	647,2	1408,7	2753,6	4486,8	10635,8
<b>Износ</b>	353,4	668,6	1375,7	2344,5	5199,8
<b>Внос</b>	293,8	740,1	1377,9	2142,3	5436,0

**Финансово-кредитната система** обслужва социалистическото развитие на икономиката. Тя се преустройва основно. Извършват се две парични реформи през 1952 и 1962 г. Сключват се четири вътрешни държавни заеми през 1951, 1952, 1954 и 1955 г. Установява се пълен финансов монопол на държавата. Засилва се значението на БНБ като единствен емисионен и кредитен център. Създава се Българска инвестиционна банка за финансиране и кредитиране на капиталните вложения. Същата е закрыта през 1967 г.

От 1951 г. кредитната система се привежда в съответствие с потребностите на социалистическото планово стопанство. Кооперативните популярни банки са погълнати от БНБ. Създава се Държавна спестовна каса като централен влогонабирателен институт. През 1961 г. се създава “Булстрад” – външнозастрахователно дружество, а през 1964 г. – Българска

външнотърговска банка. Кредитът се използва като инструмент за планово преразпределяне на средствата в народното стопанство.

От 1949 г. се изгражда единна бюджетна система. Основният финансов план е държавният бюджет, който обхваща сумите на републиканския бюджет, бюджета на общините и бюджета на държавното обществено осигуряване. Главен източник на средства е националният доход, създаван в народностопанските отрасли. През 1952 г. делът на данъците от населението съставлява 6,5% от бюджетните приходи (1944 г. – 65,4%, а 1948 – 11,4%). Данъкът общ доход (ДОД) е основна форма на данъчното облагане на населението. С по-ограничено значение са данъците върху наследството, върху сградите, военният данък, самооблагането, ергенският данък. В данъчната система основен дял заемат плащанията от предприятията. По своята същност те са вноска от печалбата в бюджета, средства за централизиране на част от печалбата на стопанските организации в държавния бюджет. Основно значение имат данъците върху оборота (70% от всички държавни приходи през 1975 г.) и върху печалбата.

По-голямата част от разходите са насочени към финансиране на народното стопанство и възнаграждаване трудовите усилия на гражданите. Държавният бюджет се съставя и изпълнява с превишения на приходите над разходите.

Като част от народното стопанство транспортът, търговията и финансовото дело отговарят на неговите потребности, зависят от възможностите му. До определен период те отговарят на достигнатата степен в икономическото ни развитие. С изчерпване възможностите на централизираната планова икономика, кризата, обхванала основните народностопански отрасли, не пожали и обслужващите я помощни браншове. С пълния крах на социалистическата икономика тези междинни отрасли са в състояние на колапс. Една подсистема винаги зависи от общото



състояние на системата-майка. В сравнение със свободната пазарна икономика на високоразвитите индустриални страни, с грандиозните успехи на науката и техническата мисъл в тях, тяхното поставяне в служба на гражданите, дори с нивото на личното и обществено съзнание, ние изглежда все още битуваме в някакво “средновековие”, от което няма надежда за скорошно излизане, ако не се научим да се трудим, да произвеждаме и строим качествено, да търгуваме и разменяме съгласно определени принципи и закони, изстрадани изконно и поради това изглежда незаменими.

Предназначението ни при разкриване съдържанието на настоящия параграф бе не да критикуваме и съдим реалиите на социализма, а да покажем какви са практическите резултати от десетилетните усилия на няколко поколения граждани. **Въпреки нерадостната равностетка и жестоката историческа присъда над тежкия социалистически експеримент в България, не може да се отрече, че въпреки всичко през тази епоха бе създадена солидна производствена материално-техническа база на обществото. Друг е въпросът за нейната ефективност и народополезност.** Факт е обаче, че тя съществува. Повече от 40 години инвестиционните възможности на държавата ни се използват за огромно индустриално строителство. За периода 1952-1957 г. капиталните вложения са средногодишно 2,39 млрд. лв. или около 34,7% от националния доход. Само през VI-та петилетка (1971-1975 г.) са осъществени над 21,7 млрд. лв. капитални вложения, повече от 4,3 млрд. лв. годишно. Основна част от тях се насочва към структуроопределящите отрасли на материалното производство. Изградени са големи предприятия на машиностроителната и металообработващата промишленост, на тежката химия, металургията и др., системи от ТЕЦ и ВЕЦ. Тук изобщо не става дума за капиталните вложения в областта на жилищно-комуналното строителство и в редица други отрасли. Споменаваме отново за

всичко това, за да уточним, че въпреки всичко обществото ни не се намира в икономически вакуум, че е налице базата, от която ни е съдено да тръгнем по пътя на пазарната икономика и частното стопанство. От нас, от държавата и обществото зависи как ще използваме това наследство.

\* \* \*

Опитът от социалистическото строителство в България доказва как практически може да се погази и да не се осъществи един привлекателен в социално отношение идеал – социалистическият. Практиката доказва неговата реална неосъществимост. За пореден път историята се подигра с изконни възжеления. Излиза, че положителните страни на социализма са били фикция, че справедливото му социално кредо е било само бленувана утопия. Капиталната грешка за всичко това е, че теоретически и практически социализмът не взема предвид главния двигател за работа и икономия – личния интерес. Гарант за неговото задоволяване е частната собственост. Исторически хората не са изнамерили по-голям стимулатор за труд и производство от нея. Също така голяма е заблудата, че една нова социална организация може да се въведе законодателно след насилствен преврат (революция) и по пътя на икономическата принуда. Примерът на България и на социалистическата общност в това отношение са достатъчна илюстрация.

В заключение по темата искаме да приключим с цитат от сп. “Промисленост”, списвано от група прогресивни учители в свищовската търговска гимназия “Д.Хадживасилев” преди повече от 100 години. Изказаните в него мисли нямат давност. Те са актуални и сега. Ето ги: **“Святата длъжност е почитаеми читатели, щото всякой мислещ българин докато се грижи за себе си, да помислява и за обществото, от което е член и от съществуването на което зависи и неговото. Пред мислещия труд и постоянство**

**всичко гнило рано или късно ще изчезне; пред непогрешимите естествени закони честния и благороден труд ще бъде всякога възнаграждаван, а ленивостта и други пороци наказани. Нека откровено произнасяме присъда върху всичко що е против деятелността и прогреса и подкрепяме това, що е за тях. При това нека знаем, че човекът е несъвършен и да не искаме от него нещо съвършено; това, което имаме право да изискваме, то е да се стремим към съвършенство, като си откриваме недостатъците и като се стремим да ги намаляваме. Това значи да прогресираме, да се развиваме”.**<sup>5</sup>

---

<sup>5</sup> Към читателя (уводна статия). П р о м и ш л е н о с т. год. III, 1890, кн.1, с.5.